

За тридцять п'ять літ.

... А я, брате,
Таки буду сподіватись.
Таки буду виглядати—
Серцю жалю завдавати...

Т. Г. Шевченко.

Проволікши по світах більш тридцятка років актьорське напів-циганське життя, оббиваючи в кожному „*тимчасовім пристановищі*“ пороги губернаторських та квартально-участкових „*приемных*“, я що - разу мусив сціплювати міцно вуста, силкуючись усе присунутись ближче хоч на один ступінь до тії рисочки світла, що й зараз миготить ген там у далечині на затуманенім небосхилі незмірного простору... Трепочучи тонісенькими голочками ясного проміння, мов метелик крильцями, та рисочка то спалахує передо мною, то згасає, бо лихі вороги з усії сили потужуються замурувать її непроломною стіною-муром... Ох, ще ж так недавнечко линув я до неї на крилах палких прудконогих дум і мрій, і раптом „мов негода минула молодість моя“, і я вже ледве-ледве посовуюсь до неї, шепочучи: „жив Бог—жива душа!“...

Мало не тридцять три роки вичовгував я помости ріжних конів—від театральних до балаганних, служачи театрові „проплаканого народу“, права якого на самостійний духовий розвиток давно признали за ним усі вчені й академії „гнилого“ Заходу, всі історики й етнографи; а люті вороги таки напотужують „усі втори“, щоб „злить всі річки в одне море“, хоч би й проти гори. Багато разів цілим хором, з проводирями ріжної шерсти, затинали вони вже й „со святими упокой“. А „Курилка“, мов на злість: *жив та й жив!*...

Служив я вірою і правдою—хоч, може, іноді й помилявся і спотикався, бо той тільки не помиляється, хто нічого не робе, той не спотикається, хто ніколи не ходе,—тому театрові, не-

личкий репертуар якого півстоліттями не сходив з кону і своєю невміручістю не раз доводив до одчаю й жаху „гробокопателів“, що ніяк не дїждуться „панахидних“ пиріжків та „колива“...

* * *

Оце ніби прийшла й моя черга розверсти уста, не здержуючи вже на-далі слова за зубами, бо йому там стало тісно, не замовчуючи на-далі того, що мусить бути вимовлене прилюдно, перед усим почесним суспільством...

Почав я служити рідному театрові на 32 році життя. Раніш прийнявся був за вчення, але не за великим клопотом за-отдїсилось діло: грошей не стачило на вчення і я, пробувши всього два роки вільним слухачем в університеті, мусив піти на державну службу і поступити в Бобринецький земський суд.

В 60-х роках закутне провінціальне чиновництво в часи вільні від протирання казенних крісел у судах, протидало з неменшим поспіхом хатні—за „зеленим полем“. Дрібнота ж, пописавши папери від 8 годин ранку до 2-х, та від 4 до 6 або 7, улітку,—збиралась на плацу, за „присутственными мїстами“ і гра-ла в м'яча, в орлянку, в тарана, в перевоза, а зімою збавляла ночі по трактирах, за більярдом та за чаркою і, допившись иноді „до скла“, не тямлючи себе, верталась додому і прокидалась другого дня в чаду, в хмілю, з підбитими очима, з подряпанними пиками... Траплялось і мені не раз попадати в цей крутїнь... Одне тільки й відволікало мене від його,—це аматорські спектаклі, що нарешті захопили мене цілком усього. Я певен, що ніщо инше, як ці спектаклі, вирятували мене від тії стихійної хвилі безупинного піяцтва, яка багатьох захлеснула без вороття навіки.

Перші спектаклі в Бобринці почалися з того, що туди якось ненароком заїхала пара голодних актьорів, та ще й до того обоє вони слабували на сухоти. Вони обернулись до моєї матері, щоб акомпанувала їм в якихось двох водевилях; вона, ли-

бонь, була чи не єдина піаністка, що могла добрати з голосу акомпанімент. Таким побитом у Бобринці, відколи він існує, відбувся перший спектакль. Біля тієї нещасної пари потроху згуртувався гурток аматорів, на чолі з моєю матір'ю, що заміняла їм оркестр, а нарешті почала виступати й сама з великим успіхом у комічних ролях.

Одначе не всім бобринчанам припала до смаку ця заставка. Канцеляристи-піяки за те, що мати відбила від їх гурту скількохсь юнаків та приохотила до грання—вимазали дьогтем ворота моїй бабусі, у котрої моя мати жила. Бабуся спершу прокляла мою матір, прокляла і акторів і всіх аматорів, а нарешті, переконавшись, що добре робить людям таки слід, а найпаче, як побачила своїми очима нужденну пару, яка була тільки із шкурки та кісток,—гірко просльозилась над їх долею і промовила: „хай не тільки ворота, а й дах вимажуть, матері їх рябий бісі“...

На каникулах, приїхавши з університету, я також приймав участь у спектаклях заїзжої пари. На других каникулах я вже тії пари не застав, чи вона померла, чи куди виїхала—не пам'ятаю.

Коли я осівся на службі в Бобринці, то через недовгий час сам став на чолі аматорських спектаклів.

Бобринець колись був місцем заслання політичних і в мої часи заслано було туди О. Я. Кониського, з яким я познайомився і учашав що-дня до нього... ¹⁾ Скоро його було переведено, либонь, у Київ; а я перевівся на службу в Єлисавет. В Єлисаветі спектаклі пішли далеко краще, та й театр там був не то що в Бобринці, де містилося у мізернім помешканні публіки чоловіка 40—45...

Прослуживши на державній службі дев'ять років і будши вже секретарем Бобринецької городської думи, я, як кажуть, покинув „печене й варене“, подав в одставку, переїхав в Одесу, де й дебютував у народнім театрі графів Моркових і Чернишова—в ролі Стецька („Сватання на Гончарівці“) 13-го ноября 1871 року.

¹⁾ А ще раніш, під час Севастопольської війни, в Бобринці були на засланні Мусин-Пушкин та Бестужев-Рюмін.

Український театр тоді був при „последнім іздоханії“, тільки ще де-не-де аматори инколи грали раз на рік „Наталку Полтавку“ або „Назара Стодолю“, як от: в Олександрії, в Єлисаветі, в Херсоні. Справжні ж труппи нехтували ним і самі актьори з українськими прізвищами поховались за псевдоніми, то за *ових* та за *євих*... Михайловський, колись український актьор, перелуцився в Базарова, Лашко—в Лашкова, Петренко—в Петренкова... Мені навіть не довелось бачити ні жодного артиста з видатних українських артистів, як, наприклад, Щепкина, Соленика.

Одним із останніх могиқанів-актьорів українців був якийсь Нечай. Бачив я його в 60-х роках на кону в Єлисаветі, в ролі Самійла, у водевілі Ващенко-Захарченка: „Іди, жінко, в салдати!“

Комізм цього артиста був у патяканні. В житті, звичайно, трапляються „дурноляпи“, тільки не такі, яких удавав Нечай. Великого сміху наробила його довжелезна, завдовжки з аршин шапка, вся із шкуратяних шматків різної масти: білої, сивої, чорної, рудої, червоної... Там були клаптики: заячої шкурки, лисичої, вовчої, телячої, козиної, овечої, верблюжої, свинячої, кошечої, собачої... Нечай звав її „*писанкою в сорок клинців*“.

Оце і вся вбога устна історія замершого українського театру, ото ж і всіх українських артистів, яких довелось мені бачити і про яких довелось чути.

* * *

Дебют мій обставлений був „безсловесними персонажами“ російського репертуару, з помішником декоратора та машинистом, які ще не встигли обмосковитись через малограмотність, що зашкодила їм прорватись із-за лаштунків на кон, не давши подужати таких слів як: *св нами, св вами, св тьми, св друими*,— все в їх акценті чулося *ы*; та ще до того й „гекали“ здорово...

Тільки одна російська артистка Виноградова, що зросла в труппі Зелінського, не забула ще мови й була на своїм місці. Останні виконавці не грали, а партачили... Але на нашій базарі й такий крам був годящий, як то кажуть: „для хохлов і такий бог бряде“...

Так-сяк днів за три п'єсу наладили, і дебют був такий добрий, що після спектакля мене умовили, не виходячи з театру, підписати контракт. Як новака і безрепертуарного, мене прийнято на 175 карб. в місяць, плата, як на тодішні ціни надто велика.

Комплект виконавців потроху поповнявся з аматорів-студентів та семинаристів, яким не вільно було брати участь частіш одного разу на тиждень, а тим часом режисьорові здавалося, що я мало зайнятий, і він накидав мені ролі російські, з однієї репетиції, і я „звонко“ провалював їх; славу, яку придбав я українськими ролями, російськими занедбав. Тільки на другий сезон почав я спинатись на ноги і в російським репертуарі.

Із жіноцтва найтрудніш було здобути аматорок. Опріч дочки П. І. Ніщинського, що ще тоді була підлітком і вчилась, більш я нікого не пам'ятаю з одеситок; всі вони цурались своєї мови... Та й часи тоді ще були не ті, що зараз: жіноцтво жахалося кону і знайомства з актрисами не запобігало. Хоча в Одесі й був тоді український гурток, але й і він рятував Україну більш *московською мовою*.

Російські „козирні“ артисти, окрім не дуже багатьох, дивились на український репертуар з іронією, з усмішкою; другорядні ж каркали, хіхікали або гадючили... Один з заядлих перекінчиків (сказано ж: „нема лютішого ворога, як хатній“!) завжди виспівував вірш власного твору, на мотив „сонце низенько“:

„Нічого не розумію,
В носі пальцем ковиряю“...

І третьорядні артисти реготали що-разу до кольки, до корчів!... Друзів я між москалями не знайшов, через що з кожним сезоном все дужче почував себе самотнім...

Прослужив я в Одесі мало не три зимових сезони, виїзжаючи на літо з товариством поблизу від Одеси—в Аккерман, наприклад... Звичайно, що за такий довгий час довелось переставити разів по п'ятнадцять кожну п'єсу тодішнього убогого репертуару, і він вже не цікавив публіку. І почались присікування з боку антрепризи. Тоді вже не Моркових була антреприза: після несподіваної смерті Чернишова вона не сподівано перейшла до держателя цирку—Сура, а потім до Милославського. Ми-

лославський занехав ідею Чернишова, що дбав про народній театр: він почав перелицьовувати труппу на опереточну і сам, буди трагиком, почав виступать в Менелай („Елена Прекрасна“), в Юпитері („Орфей в аду“) і т. д. Звелі мені грати Орфея з двох репетицій, я збився у співі і переплутав увесь акт... Приїхав в Одесу великий італ'янський артист Россі. Як же не подивитись на такого колоса? Я мусив грати в якійсь мьєлодрамі незначну ролю,—за півдужини пива взявся заграти її товариш, а я побіг дивитись Россі. Милославський покликав мене в контору, задав „головомойку“ і оштрафував 30 карбованцями, я попрохав його зовсім роцитать мене. Побувавши на гастролі Россі, я через скільки день вже дебютував у Харькові, в трупі Александрова-Колюпанова, в ролі Виборного (в „Наталці-Полтавці“), на 225 карб. в місяць. Колюпанов арендував театр французький, в д. Павлова. В його труппі я зустрів більш підхожих персонажів за-для українських п'єс: Стрельського з дочкою, Мартинову, Тімаєву, Жукову, Хащина... Хутко організувався чудовий хор з універсантів та ветеринарів. І в Одесі, під моім регентством, теж був гарний хор—з універсантів та семинарів. Зате ж у Харькові між молоддю більш знайшлося підхожих виконавців на українські ролі, і спектаклі пішли далеко складніш, ніж в Одесі. За лаштунками почувалась рідна мова, яка не вмерла ще в преславнім бурсацтві, чого в Одесі було дуже мало. В Харькові я виставив уперше мою п'єсу: „Дай серцеві волю—заведе я неволю“. В Одесі, через обмаль персонажу, найпаче жіночого, виставити зовсім її було не можна... В Харькові уперше виставив я твори і В. Александрова: „Не ходи, Грицю, на вечерниці“ і „За Немань іду“... Хотів я виставити „Долю“ Стеценка, але, на превеликий жаль, цензура не дозволила.

Рецензентом у Харькові був українець-„панахидник“, котрого обрусительна миссія закінчилася в Москві долею, схожою з „капутом“ щедрінського Трезорки. Прізвище цього неборака мов навмисне зліплене було з двох прізвищ—з одного ніби недоробленого, а з другого переборщеного... Він радив мені залишити український театр, запевняючи, що „ужь не воскресять его ни годы, ни люди“, та йти на просторий та широкий шлях московського кону.

На літній сезон 1874 р. заангажувався я в Петербург, на Крестовський острів, по 400 карб. на місяць; туди повіз і величку українську труппу: Стрельську, Мартинову, Лядова, Стрельського і Хашина.

Тоді всі театри приватні в столицях монополізувала дирекція імператорських театрів, і не дозволяла ніяким труппам цілком виставляти твори, через що і на афішах друкувалось „сцени и монологи“ з такої-то штуки; і ми, українці, занедбані, либонь, ще з п'ятидесятих років імператорською сценою, підпали під ту ж категорію... Не знаю, чи й досі ще друкуються всі афіші не в инчій друкарні, як тільки в тій, в якій друкуються афіші імператорських театрів? Ще так недавно на вбогі заробітки провінціальних трупп, що грали в столицях, та на різних концертантів заїзжих що-разу накладала лапу імператорська дирекція і брала за афішу, завбільшки з пів аркуша паперу, від 40 до 50 карб. Гарний десерт до тії цифри, що щогоду асігнується на викорм імператорських артистів!...

По умові з дирекцією Крестовського театру, я, окрім участі в сценах та монологах, мусив діріжірувати українським хором і виступать соло.

Раз у дівертисменті, після третьої вже чи четвертої вистави „сценъ та монологовъ“ із „Сватання на Гончарівці“, коли я проспівав якусь пісню соло і пішов з кону, то замість звичайних оплесків почув якийсь гвалт: „шваньку, шваньку“!... Я вернувся на кін, уклонився і почав співать на біс якусь другу пісню, але публіка заглушила рітурнель оркестра тим же покриком: „Шваньку, шваньку“!... Я ніяк не міг зрозуміти, чого вимага від мене публіка, все виходив, усе кланявся, а публіка ще гірш репетувала: „шваньку, шваньку“!... Аж прибіга за лаштунки управляющий театром д. Кусов і каже, що то публіка прохà мене заспівать ту пісеньку, якою я кінчаю другий акт в п'есі „Сватання на Гончарівці“... Насилу догадався я, що річ іде про пісню: „оцей світ, такий світ“, що кінчається словами: „а то шваньдяй, шваньдяй“!...

І вже до кінця сезона я що разу мусив на біс співати „шваньку“, поділяючи поспіх madame Филиппо, котра щодня на біс виконувала з нечуванним поспіхом шансонетку „L'amour“.

Столичні часописи похваляли мої вистави, похваляли й голоси, але ніколи ні жадного слова не сказали про те, відкіля ці таланти й голоси, хто вони Россії і хто Россія їм? Тільки крамарь тії крамниці, що була поблизу нашої дачі, де жив я і Стрельський з дочкою, догадався і через нашу покоївку почав передавати „нижающее почтеніе миленькой цыганочкѣ“ (хоча Стрельська зовсім не була смуглява), доки Стрельський не пішов у крамницю і не сказав лабазному ловеласові, щоб він направив своє „почтеніе“ на іншу адресу...

Заразом з нами багато служило закордонного люду і чимало перебувало по тижневі та по скільки день співачок і співаків ріжних націй і ніхто навіть з них не цікавився нами. Чужоземців, як тільки вони сходили з кону, завжди за лаштунками чекали „пшюті“ всякої масти й шерсти і зараз же йшли з ними до „кабінетів“... І треба віддати честь мущинам-чужоземцям, вони здорово поїдали й випивали все, що подавалось на стіл, але ніколи не спускали очей з своїх дам і не лишали їх з „пшютами“ а ні на мить... Разів зо два траплялось так, що якій небудь французці чи італіянци бракувало кавалера, тоді вони прохали мене бути за кавалера й доручали моїй опіці якусь demoiselle чи сіньоріну. Тоді ж то я вперше побачив, як мамини синочки жбурляють на вітер скаженими грішми... Пам'ятаю, як один безвусий корнет, „назюкавшись“ коньяку, жиенями розсипав по кабінету золото і аж дригав ногами з реготу, дивлячись, як татари-лакузи стукались лобами дружка об дружку, кидаючись навздогінці за червінцями, що розсочувались по долівці...

Пригадую, як було на ярмарку в Харьків приїздив з Москви хор, либонь, Соколова. Що-разу після скількох пісень чергова солистка обходила з нотами публіку й кожний клав на ноти скільки хтів... Співав хор чудові народні пісні, з танцями; співали й солисти—народні пісні і з опер, і які бували свіжі чудові голоси!... Приїзжий сміливо вів у зал свою сем'ю, знаючи наперед, що там вона не побаче й не почує того, чого вже тепер не обминеш не тільки в кафе-шантанах, а і в багатьох гостиницях... Звичайно, що траплялись і тоді „широкі натури“ з девізом: „ндраву моему не препятствуй!...“

Зустрівся я в Петербурзі з місцевим артистом Павловим, котрий зіму рипів на контрабасі в Александриньці, а літо служив по загородніх сценах, читаючи українські оповідання. Родився він у Петербурзі, жив у йому безвиїздно, ніколи на Україні не бував і мови не чував, а українські оповідання читав, як сам він запевняв, „*съ колоссальнымъ успѣхомъ*“. Правду сказав Гоголь устами Подколесина („Женитьба“): „какой это смѣлый рускій народъ!“...

Пізніш, уже в 80 р.р. зустрів я другого такого ж в особі Пушкина „знаменитаго еврейскаго куплетиста“. Хто його знає, де він той жаргон чув? Кому траплялось чути куплетистів-евреїв: братів Земель, Шварц, той певно скаже, що Пушкин сам собі вигадав жаргон. Раз він пустився концертувать по провінції і доїхав аж до Єлисавету; не знаю, з чим він вернувся назад... Одначе треба згодитись і з тим, що „на наш вік... слухачів стане!“ Що ж до поспіху цього куплетиста в Петербурзі, то відомо всім, що там, де багато світу й науки, немало є й грошовитого туполобія, заціпнутого блискучими гудзиками та закутаного в бобри...

На змінній сезон поїхав я в Херсон до антрепреньора Медведєва (Свірцевський) за режисьора. І з цього города мені так не повелось, що хутко витрусилося з кишень усе, що було придбано „в Одесі та в Черкесі“...

В цім городі була вибрукована аби як одним-одна вулиця, а останні топились у багнюці. На одній з таких улиць був і театр, перероблений з жандарської стані. Зіма, як на лихо, трапилась гнила, і як почались дощі з осени, то лили аж до Різдва; а з кінця січня знов лили до великого посту. Спектаклі одсрочували, бо ні пройти, ні проїхати; антрепреньор утік, завинуватівши трупі до п'яти тисяч, і нас двадцять сім чоловікя сіли „як рак на мілі“... Скільки не міркували, скільки не бились об поли руками, скільки не погрожували кулаками в простір, а нарешті рішили вести справу далі на товариських умовах, бо рипатись було нікуди й ні з чим... Власник театру залякував нас, що віддасть театр комусь іншому, як ми не внесем арендної плати, але той „хтось“ не з'являвся, і ми ставили спектаклі, перебиваючись „з хліба на квас“... Кинулись ми до губернатора за порадою й почули від нього розумну раду:

„не надо было вам сюда приѣзжать“. Він, спасибі йому, таки частенько одвідував театр (як не сам, то чиновники його сповняли ложу, звичайно без найменшої плати, навіть і в бенефіси) і „преклонявся“ перед моїм талантом... Скупенький таки був А. С. Ерделі, царство йому німецьке!...

В половині січня року 1875, з недоїдання та через неспромогу жити в путящій квартирі, померла артистка Янковська, що співала пречудесним сопрано. Через тиждень поклали в лікарню і її старого батька, колись видатного польського артиста... В кінці січня, коли діла почали кращати, запив актьор Страхов... Актьор Михайлов тричі з п'яних очей вшався... Втік актьор Бочаров з жінкою, захопивши з каси більш як сто карбованців,—жінка його була касіршою. Комусь з актьорів вона сказала, що її дитина раптово занедужала і що касу вона здасть вранці; а о шостій годині ранку вони обое, сівши на пароход, втекли в Миколаїв. А за скільки день перед тим, як утекти, Бочаров зайшов до мене, як мене не було дома, і виканючив у моєї жінки у позику, „до діліжки“, шістьдесят карбованців, та ще й узяв з неї слово, щоб, борони Боже, не похвалилась мені... Ось у які лабети ускочив я був з ласки уквітчаного орденами підполковника Свірщевського... Від такої трупочки недорогого заходу коштувало б і цілком збожеволіти!...

Становище наше з кожним днем гіршало: доводилось витягати що-дня Страхова з шинку та по дві години підряд „одмочувать“ йому голову, щоб хоч трохи очумати... Михайлова витягли з петлі за годину перед спектаклем... Машиниста мало не що-вечора, після спектакля, доводилось відсилати в участок, бо під кінець спектакля він до неприємности напивався, вимагав уперед грошей і бив вікна в касі, ламав мебель...

Як скінчився цей нещасливий сезон, я переїхав *авансом* з сем'єю в Єлисаветград... Умовили мене товариші, щоб я пішов до губернатора та випрохав їм білети на пароплаві,—кому до Одеси, а кому до Миколаїва. Губернатор і на цей раз зістався вірний собі, сказавши: „этого я никоимъ образомъ сдѣлать не могу!“... Далі він подякував мені за „доставленное удовольствие“, посумував над невдалим сезоном і побажав: „счастливаго пути!“...

* * *

На літо 1875 р. закликала мене на гастролі, в Галичину, директриса української труппи п. Т. Романовичка, по рекомендації тактешнього адвоката д. Ганкевича, з котрим я познайомився в Одесі.

Тодішній галицький репертуар був дуже нецікавий і мені в йому не було чого робить. Найвидатніша п'єса була „Підгоряне“. Потім: „Румпельмаєр“, „Гнат Приблуда“, „Карпатські горці“, „Фальшієри банкноти“, „Дзвони з Корневіля“ і т. и. Костюми убогі, декорації неподібні, оркестр із шістьох музик, хор з чотирьох дівчат і п'ятьох хлопців... У дирекції заведений був звичай, щоб кожен бенефіціант вистановляв у бенефіс нову п'єсу, через що всі артисти мусили бути авторами. Здебільшого вони брали польські твори й переробляли на свою мову, що під впливом польської зовсім далека була від української... В тій труппі я застав скількохсь актьорів, що раніш були в Росії в польських труппах; вони вдавали з себе добрих знавців української мови; але я засвідчив д. Романовичці, що у нас на Україні цілком не так говорять, як говорили пани Наторський та Гордовський. За лаштунками панувала польська мова; артисткам ролі переписували латинськими літерами, бо вони тоді гражданки ще не вміли. У перероблених творах з польського Наторський вів свої ролі цілком по польському.

Як я прибув у Тарнополь і пішов на перший спектакль нашої труппи, то мені здалось, що я в польському театрі. Знайомлючись з артистами, я переказав їм своє вражіння від їх акценту, через що зразу став у ворожі відносини з п. Наторським, режисьором труппи. З першого ж дня п. Наторський почав говорити, що моя мова не українська, а московська; і д. співробітник часопису „Д'їло“, підійшовши до мене після спектаклю, в якому я заграв Виборного, сказав: „дозвольте, ваше високоблагородіє, відрекомендоватись вам“. Я здивувався, що він звеличав мене *високоблагородієм*, і коли на його питання: якою я мовою розмовляю, я одповів: мовою Шевченка,—він підійняв до гори брови й розвів руками. виявилось, що він на Україні не бував і мови такої, якою я говорю, не чу-

вав. Коли я в розмові і на далі постеріг, що він знов звеличав мене „високоблагородієм“, я спитав його: шуткує він, так мене величаючи, чи навспражки?... Нарешті я ледве запевнив його, що в нас тільки салдати та прості люде, розмовляючи з офіцером, або з паном,—кажуть: „ваше благородіє“, або „високоблагородіє“.

Раз академики, що збирались їхати на посади в російські гімназії, закликали мене в казино на „кригель“ пива і там почали прохати, щоб я побалакав з ними по-московському. Я згодився і почав їм розповідати про Україну по-московському. Кельнер, що свіжо приніс пива, чи навмисне, чи випадково, не причинив дверей і там раптом згуртувалась купка людей і повисовувала голови в двері... А через скільки день п. Наторський ославив мене московським шпигом.

Ще більш загострились наші відносини ось з якого випадку. Д. Романовичка, звичайно, з бажання п. Наторського, попрохала мене заграти (в „Наталці“) Возного, якого грав артист Стефурак і ніяк не міг прибрати тому. Я згодився на її прохання. Аж ось увечері прихожу в уборну, дивлюсь: п. Наторський, що грав Виборного, наліпив носа завбільшки з кулак.

— На кого це ви, добродію,—питаю,—мастикуєтесь?

— На Мазепу!—відповів він, регочучи.

Я зараз пішов до п. Романовички і сказав, що колиб знав, що я маю грати сьогодні Возного ради того, щоб Наторський так утриував гримм Виборного, я не згодився б на її прохання. П. Романовичка покликкала Наторського і веліла носа зменшити. Взагалі галицькі актьори дуже часто наліплювали замість носів бараболі!... ¹⁾

В спектаклі Наторський почав виробляти всякі „курбети“... На кін вийшов він навприсядки, задом до публіки, показуючи на тяжинових штанях величенну чорну латку... Як Петро каже: „я був і в театрі“, то Наторський, спитавши: „щож то таке театри, город чи містечко?“—додав від себе: „чи може таке руде, як моя голдова?“...

¹⁾ Д. Стефурак у ролі Шельменка такого наліплював носа, що з його можна було видіпити три носа.

Попрохав мене якийсь бенефіціант заграти рольку мулата в тріскучій мелодрамі... Коли я гримувався, Наторський спитав: якого то біса я гратиму? Я відповів: Костюшка! Цього було досить щоб і до від'їзду мого з Галичини Наторський дихав на мене лихим духом.

А ось що мені розказували про дебют в трупі п. Бачинської, теж бувшої польської артистки, з Росії. Дебютувала вона в „Наталці-Полтавці“; здається це було у Львові. Уборну її уквітчали вінками, килимами та рушниками; а як виступила вона на кін, то її засипали живими квітками... Як скінчився спектакль, академічна молодь винесла її з театра на руках і аж до помешкання йшла навколо неї, плещучи весь час в долоні. У яким же убранні виступила п. Бачинська, в „Наталці“, мати якої „по убожеству продала дворик, купила хатину“?... Вона вся була уквітчана французькими квітками й широченними шовковими биндами і не в запасці або в плахті, а в куценькій до колін дамчстій спідничці, що спіднизу була підшита десятима біленькими спідничками, немов в криноліні, у куценькому розмальованому фартушку, в панчішках та туфельках на високих закаблуках, немов пречепурилася до балету: „Пан Твардовський“...

На скільки галицька українська молодь спочувала рідному театрові, доволі сказати те, що межі тамтешніми артистами зустрівся скількохсь академиків, які ради діла ладні були навіть сами поміст на кону замітати... Гродський, Королевич, Витушинський... Та що з того? Вони бачили театр німецький, польський і не бачили українського... Брак талантів, брак репертуару, брак театрів, брак... достатків... На чолі театру стали польські актори: Бачинська, Камінська, Бачинський, Наторський, Гордовський... і як кажуть: „пошла писать губернія“...

В Гарнополі і в Чернівцях були путящі театральні зали; що ж до таких міст як Кіцмань, Дорогобуж, Снятин, Залізчики і інші, то там робились вистави в *станях*... Перегородять половину стані, начеплять декорації, посиплють пісочком... З одного боку за загородкою коні иржуть, а з другого артисти співають... Либонь у Снятині й оркестра не було і в антрактах якийсь місцевий аматор грав на скрипці, здебільшого все вальси, а я пригравав йому на фісгармонії... Вистави в цих за-

кутках пригадали мені Бобринець з залю д. Медового—завдовшки 11 аршинів, разом з коном, і б завширшки, з порткаблями... ¹⁾

Дуже шкодили ділові ворожі відносини поляків. Як тільки де з'їздилися трупи українська й польська, то конкуренція мало не до бійки доводила...

Але це трапляється не тільки промеж ріжнонаціональними трупами, а й проміж рідними. „Гай-гай! Не тепер споминки!“...

* * *

На зімовий сезон вернувся я в Росію і дограв сезона в Єлисаветі з аматорами, де найбільшу участь в спектаклях приймала сем'я Тобілевичів.

На літній сезон 1876 р. покликав мене в Катеринослав д. Ізотов за режисьора і там нас, українців, в початку липця спобігло тяжке горе: українські вистави Височайшою волею було заборонено.

Посумувавши в волю та набивши голову об дуба, засів я за московський репертуар і з поради одного московського артиста заходився читати трагедії Озерова, щоб виробити мову... зубрив Шиллера, зубрив Шекспіра, зубрив Ободовського, зубрив і оперетки... бо „нужда скаче, нужда пляше, нужда пісеньку співа“... Що було робить? Чиновником знов стати—борони мене Боже; вернутись до Галичини—ні за чим ²⁾.

За п'ять років переграв я до 500 ролів на московській мові—від губернатора, в „Птичках п'ївчих“ до Отелло.

Ті роки я лічу ганебними і за для московського театру, коли на кону, з легкої руки артистки Александринського театру Лядової, запанувала оперетка і такі коріфеї як: Милославський, Берг, Н. Новиков, М. Максимов, Струж-

¹⁾ В Улашківцях, у ярмарок, трупа грала в такій шопі, що як під час вистави пішов дощ, то вся публіка розгорнула парасолі, а актьори щулились по за даштунками, мов щуцики.

²⁾ Вже далеко пізніш після мене закликали до Галичини Косієнка, Торік були там дд. Заньковецька та Садовський,—цікаво б довідатись, що вони там зробили?

Харківськими спектаклями ми закінчили службу під антрепризою Ашкаренка і поїхали в Київ до антрепреньора Іваненка, в театр Бергон'є, вже на товариській заснові, і я став на чолі товариства.

В Києві виставили ми на перший спектакль „Назара Стодолю“. Ашкаренко грав Сотника Кичатого, я—Назара, Садовський—Гната, Галю—Маркова, Стеху—Крамаренчиха. Крамаренчиха здригнула і почала балачку прихапком; не геть то піддержала її й Маркова: цю наполохала артистка московської труппи Казанцова, що чергувалась з нами спектаклями. Я кипів за лаштунками і скреготав зубами...

— Грицьку! — шепнув я Ашкаренкові, як той мав вийти на кін: „підійми тона!“...

Ашкаренко тона не підняв і я, дивлячись крізь щілини декорації на публіку, бачив, як де-хто з землячків ховався за колони лож, а інші присідали в ложах, або схиляли додолу голови й ніби прислухались, що ось-ось зірветься заверюха незадоволення. Хотів я підбадьорити сватів, але глянувши на Крамаренка, що грав першого свата, догадався що він уже „підбадьорився“ в уборній заразом з Ашкаренком... Це був чоловічок не без таланту, але великий запіяка. Груді мої ширились, серце так билось, що я це чув вухами все в мені клекотіло й стогнало... Садовський, стоячи поруч зо мною, теж тремтів... Настала черга і нам виходити—і я вилетів на кін, мов ураган, радісний, щасливий... Оплесків таких я не чув і в Харкові, але я не ворухнувся і стояв у здивованій позі хвилин зо дві, доки не змовкли оплески ¹⁾. Така занадто довга хвиля дала мені змогу здержати зайвий пал, і я почувся в самому собі, що вже вдруге ніколи не вимовлю так здивовано, так вразливо-гордо, так боляче-гірко: „Дай Боже вечір добрий, по-мо-гай... біг... на все... до-об-ре!“... я звів всю цю фразу *decrescendo*, до ридяючого шепотіння...

¹⁾ Після цього випадку де-котрі театральні силкувались упевнити мене, що я повинен був уклонитись публіці; але я і зараз стою на тім, що бувають такі моменти, коли артист не мусить звертати уваги ні на які оплески.

Повисовувались землячки з-за колон, попідіймали голови; очі їх заїскрились вогнем задоволення, уста радісно й привітно усміхнулись, і акт закінчився громом оплесків. В другім акті, на вечерниціях, Крамаренчиха так протанцювала, що у публіки дріботіли ноги, а долоні попухли від оплесків. Тодішні танці до теперешніх рівнять не можна; бачивши недавно, як танцювали артисти труппи Суходольського, я обернувся до людей, що сиділи поруч зо мною і спитав:

— По якому це вони танцюють?

— А чорт їх зна по якому!—одповів один.

— Може по-циганячи, а може й по-чортячому,—сказав другий, регочучи.

На другий день я прочитав у часопису велику хвалу танцям та й подумав: „ага, ось по якому вони танцюють!“...

М. Л. Кропивницький.

Далі буде.
